Van Eijk. Commentaar op Rob Wijnberg. *En mijn tafelheer is Plato. Een filosofische kijk op de actualiteit*. De Bezige Bij, Amsterdam (2010).

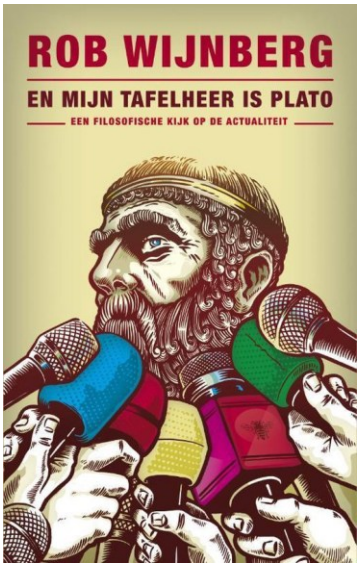

Samenvatting (website Bolcom)

“We leven in een land en in een cultuur waarin infotainment niet langer alleen een journalistiek genre is, maar ook een politieke norm: het gaat niet slechts om de boodschap, maar vooral ook om de manier waarop die wordt uitgedragen. Beeldvorming is de allesbepalende factor: niet het gedachtegoed van een partij, de standpunten van een politicus of het beleid van het kabinet is maatgevend voor de kiezersvoorkeuren, maar het beeld dat daarvan van dag tot dag in de verschillende mediakanalen ontstaat. Zo manifesteert het publieke debat zich steeds meer als een publiciteitsshow, omringd door kiezers die letterlijk meedeinen met de waan van de dag.

In *En mijn tafelheer is Plato* probeert Rob Wijnberg ons los te maken van de waan van de dag en de actualiteit in een breder verband te plaatsen. Geen betere begeleiders daarbij dan de grote filosofische en politieke denkers uit heden en verleden. Want, zegt Wijnberg, er is geen doeltreffender manier om de hectiek van vandaag te doorgronden dan met wat er door grote geesten is en wordt gedacht. Van de kredietcrisis tot en met Afghanistan, van Geert Wilders tot en met de moslims, van religie tot en met wetenschap, van de rol van de media tot en met die van de overheid haarscherp ontleedt Rob Wijnberg de belangwekkendste politieke, sociale en culturele gebeurtenissen van onze tijd”.

Inleiding

Bovenstaand boek van Rob Wijnberg (RW) uit 2010 heb ik lang geleden gelezen en er toentertijd wat citaten uit genoteerd. De selectie van deze citaten was uiteraard een subjectieve keuze, voornamelijk gebaseerd op mijn mens- en wereldbeeld. Hieronder geef ik deze citaten weer met wat commentaar mijnerzijds.

Het retorisch machtsspel

Volgens RW heeft de retorische tekortkoming van progressief links, zowel in Europa als in de VS, wortels in een filosofische geschiedenis. “Zoals hun filosofische geestelijk vaders (de platoonse traditie van Plato, Descartes, Kant) de ‘schijn’ probeerden te ontstijgen om tot Waarheid te komen, zo proberen linkse politici het retorische machtsspel te ontstijgen om tot Consensus te komen: ze willen met andere woorden liever niet meedoen met ‘het spelletje’ dat door hun rechtse opponenten ‘de politiek’ wordt genoemd” (p28/9).

Rechtse politici daarentegen beschouwen het politieke bedrijf veeleer als een belangenstrijd (of machtsspel) waarin men zich bedient van retorische machtsmiddelen: “het gaat erom welk *beeld* je van de werkelijkheid wenst te schetsen, niet om de vraag of ‘de realiteit’ er ook echt mee ‘correspondeert’ …Zij lijken meer te beseffen dat politiek eerder een kwestie is van gelijk krijgen dan van gelijk hebben… Anders gezegd, rechts politiseert, terwijl links analyseert” (p30/1). Het probleem voor links is echter dat de huidige ‘mediacratie’ voor de analytici onder de politici niet gunstig uitpakt: nieuws is niet wat waar is, maar wat scoort (p31/2)…Bovendien is goed nieuws geen nieuws, waardoor gestage maatschappelijke vooruitgang moeilijk te bewijzen is (p101).

TvE: Wanneer ‘politiek eerder een kwestie is van gelijk krijgen dan van gelijk hebben’ - in de zin van ‘nieuws is niet wat waar is maar wat scoort - dan verwordt politiek inderdaad tot louter een ‘retorisch machtsspel’. Volgens RW lukt het linkse politici niet om het retorische machtsspel ‘te *ontstijgen*’ [mijn cursief]. Het ontstijgen of *transcenderen* of verheffen van het retorisch machtsspel op louter verbale en analytische wijze is blijkbaar moeilijk. De drie kenwijzen die Spinoza onderscheidt - de verbeelding, rede en intuïtie - kunnen hierin verheldering brengen. In deze context is *Diagram 2 De keten van gedragsontwikkeling* in Van Eijk (2026) relevant.[1] Het analyseren of het gebruik van alleen de rede is niet afdoende, omdat de rede geen affectieve component in zich draagt waardoor daadwerkelijke gedragsverandering vaak achterwege blijft. Burgers gaan zich niet anders gedragen door louter analyses van politici. De derde kenwijze intuïtie heeft wel een affectieve component in zich en motiveert daardoor tot meer pro-actief gedrag. Intuïtief functioneren kan worden bevorderd door praktisering van technieken voor bewustzijnsontwikkeling, waardoor het oppervlakkige, bewuste, rationeel-empirische denken wordt *getranscendeerd*.[2]

Roxane van Iperen schreef het Essay van de Maand van de Filosofie *Ik zie wat ik geloof*.[3] Op de achterkant van haar boek staat: “We leven in een tijd waarin de werkelijkheid niet langer is gebaseerd op een gedeelde ervaring, maar een product is dat per individu op maat wordt gemaakt. Wie controle heeft over het verhaal, heeft de macht om mensen een bepaalde richting in te sturen. In dit indringende essay laat Roxane van Iperen zien hoe Big Tech ons met minimale inspanningen gevangenhoudt en brengt in kaart wat mogelijke vluchtroutes zijn. Hoe kunnen we opnieuw een gezamenlijk fundament creëren, een gedeelde werkelijkheid?”

Een gezamenlijk beleefd, gemeenschappelijk, overkoepelend verhaal is uitermate belangrijk voor de cohesie in een samenleving, het is sociaal kapitaal. Hier speelt het begrip ‘coherent collectief bewustzijn’ een belangrijke rol.[4] Als we geen marionetten in de handen van Big Tech willen zijn, dienen we zélf de architect van grotere verbonden te zijn. Elk menselijk verbond van klein tot groot (van gezin tot wereldgemeenschap en alles daar tussenin) wordt gedragen door een collectief bewustzijn, en wij als de individuele ‘bouwstenen' van zulke verbonden bepalen hoe coherent het betreffende collectief bewustzijn is, en daarmee hoe samenhangend en sterk het verbond is. Wanneer linkse politici proberen het retorisch machtsspel te ontstijgen ‘om zo tot Consensus te komen’, dan is meer aandacht voor een coherent en kwalitatief hoogstaand collectief bewustzijn uitermate belangrijk.

Roxane van Iperen schrijft ook: “[In de digitale virtuele wereld gecreëerd door techbro’s] is een gevóélde realiteit, met de eigen emotie als nieuwe God, leidend. De subjectieve ervaring wordt feit. Niet: ik geloof wat ik zie, maar: ik zie wat ik geloof. Wie de macht heeft die beleving te controleren,

---

[1] Van Eijk T. (2026). Ontologie, intuïtie en bewustzijnsontwikkeling bij Spinoza. Commentaar op: Maarten van Buuren (2025). *Zijn, Denken, Doen. Spinoza's weg naar geluk*. Uitgeverij Damon. Civis Mundi Digitaal #171, juni 2026.

[2] Zie Diagram 1 en 2 Actoren en Structuren

[3] Van Eijk. Commentaar op Roxane van Iperen. Ik zie wat ik geloof (2026) Zie ook: Civis Mundi Digitaal #173, Augustus 2026.

[4] Zie Diagram 2 vermeld in voetnoot 2.

heeft de macht nieuwe gesloten groepen te vormen en die een bepaalde kant op te sturen. De Verlichting eindigt dan wellicht, letterlijk, in het licht van een scherm: niet langer het symbool van kennis, maar van beïnvloeding. De rede is niet gestorven, ze is vermarkt…En zo begint een nieuw tijdperk, waarin wie de gevoelde realiteit bezit, de mens bezit" (p14).

Wanneer de gevóélde realiteit leidend wordt, is Spinoza's eerste kennisvorm 'de verbeelding' dominant: 'ik zie wat ik geloof'. De verbeelding (in Spinoza's terminologie een inadequate interpretatie van lichamelijke emoties) resulteert in passieve (lijdzaam ondergane) mentale gevoelens en daardoor in re-actief gedrag.

Onvermijdelijke axioma's

RW: Religieuze zowel als niet-religieuze opvattingen zijn te herleiden tot een axioma "waarvan het bestaan en de morele waarde bij wijze van geloofsartikel als zelfevident worden beschouwd" (p180). Ieder axioma is even onaantoonbaar en dus dogmatisch. "Daar zijn het axioma's voor" (p181). Ook wetenschappelijke feiten zijn gebaseerd op een metafysische aanname. "Wetenschap berust op een andere metafysische aanname, niet op een transcendente God, maar op de *transcendente rede* - een term die werd geïntroduceerd door Immanuel Kant, maar die te herleiden is naar René Descartes' stelling dat het 'denken zelf' niet te betwijfelen is ('Ik denk, dus ik ben')" (p182).

Volgens RW zijn het bestaan van tijd en causaliteit, het onderscheid tussen materie en geest en het primaat van de ervaring in de vorming van kennis ook axioma's. "Om die reden kan een wetenschapper ook niet verklaren wat tijd, causaliteit, geest of ervaring 'feitelijk' is: die zaken gaan in zijn wereldbeeld *vooraf* aan de feiten" (p182). Het zijn geloofsartikelen.

TvE: RW zegt dat wetenschap berust op de metafysische aanname van een *transcendente rede*, die berust op Descartes' stelling 'Ik denk, dus ik ben'. Deze stelling echter is vreemd, het zou eerder omgekeerd moeten zijn - 'Ik ben, dus ik denk' - want je kunt niet denken als je niet in de eerste plaats bestaat, als je er niet bent. Wat een *transcendente* rede precies is, wordt mij niet duidelijk. Er is wel een transcendent bewustzijn oftewel een 'bewustzijn-als-zodanig', een zuiver bewustzijn zonder bewustzijnsinhouden zoals gedachten.[5] Door bijvoorbeeld meditatietechnieken is het mogelijk 'af te dalen' tot een niveau van mentale stilte, tot het 'bewustzijn-als-zodanig'. Dit is in principe voor ieder mens empirisch te verifiëren.

Volgens RW gaan de onvermijdelijke axioma's of geloofsartikelen in wereldbeelden *vooraf* aan de feiten. In Van Eijk (1998) worden daarom drie verschillende, maar complementaire, wetenschappelijke paradigma's gekarakteriseerd aan de hand van tien verschillende criteria, te beginnen met het ontologisch, epistemologisch en methodologisch criterium. Het expliciet maken van het onderliggend positivistisch, constructivistisch en transcendentalistisch paradigma is essentieel om verwarring in discussies/dialogen zo veel mogelijk te voorkomen.[6]

RW: Een algemeen geldend principe is inherent tegenstrijdig. "Principes moeten absoluut begrepen worden (anders zijn het geen principes meer), maar kunnen nooit absoluut worden toegepast (want dan raken ze in conflict met zichzelf)" (p188). Zo kun je je bijvoorbeeld niet verenigen zonder anderen uit te sluiten. Er is geen filosofische oplossing die deze paradox overstijgt (p189).

TvE: Hier geldt het onvermijdelijke *ingroup-outgroup* denken en handelen.[7]

---

[5] Zie Diagram 1 *Het proces van het denken* vermeld in voetnoot 2.

[6] Van Eijk T. (1998). Farming Systems Research and Spirituality. An analysis of the foundations of professionalism in developing sustainable farming systems. PhD thesis, Wageningen Agricultural University, The Netherlands (p123-32).

[7] Zie de sectie *Gelijkheid en gelijkwaardigheid* in: Van Eijk. Commentaar op Rob Wijnberg. Nietzsche & Kant lezen de krant. Denkers van vroeger over dilemma's van nu (2015)

De illusie van intellectueel holisme

RW: Het ecologisme (een 'planeet-brede', holistische, biocentrische visie) heeft een gradatieprobleem. Bijvoorbeeld: gelden dierenrechten ook voor insecten? (p203). Een tweede grote tekortkoming is economische rechtvaardigheid. Hoe schakelen opkomende landen over op een duurzame economie zonder massale aanwending van fossiele brandstoffen, zoals de nu rijke landen gedaan hebben? (p204).

TvE: Met betrekking tot holistische visies: elke visie die een 'alomvattend' perspectief claimt te presenteren heeft te maken met mensen met verschillende wereldbeelden, met verschillende politieke, economische en sociale belangen, en die functioneren in verschillende ecologische situaties. Dit maakt dat de gevolgen van menselijk handelen onvoorspelbaar zijn. De rede kan dit simpelweg niet behappen. Dit is eerder 'de illusie van intellectueel holisme' genoemd.[8] Wellicht kan de kenwijze intuïtie hier enig soelaas bieden. In subhoofdstuk 12.2 in Van Eijk (1998) wordt intuïtie '*the holistic art of anticipation and integration*' genoemd.[9]

Met betrekking tot gradatieproblemen is E.F. Schumacher (*Gids voor de verdoolden* 1977) een duidelijk pleitbezorger van een hiërarchische ontologie. Schumacher is van mening dat er verschillen in aard zijn (*differences in kind*) en niet alleen maar graduele verschillen (*differences in degree*) tussen mineralen (dode materie), levende planten, bewuste dieren en zelfbewuste mensen. De vermogens van leven, bewustzijn en zelfbewustzijn zijn emergente eigenschappen. We weten nog steeds niet wat 'leven' en 'bewustzijn' is.

Bijvoorbeeld, de vraag m.b.t. bewustzijn is *hoe* we van patronen van activiteit en inactiviteit (*elektrochemische* processen) in neuronen (*materiële* entiteiten) tot *mentale* beelden of voorstellingen (gedachten of gevoelens) komen? *Hoe* het proces van het construeren van gedachten of gevoelens tot stand komt, kan niet verklaard worden. De onophoudelijke gedachtestroom, de voortdurende 'film-in-het brein' of het continue 'innerlijk gepraat', heeft ongetwijfeld elektrochemische correlaten in de hersenen, maar hoe we van iets *materieels* naar iets *mentaals* komen is niet duidelijk. Kortom, dit blijft verwarrend: *hoe* komen *immateriële* gedachten en gevoelens (de inhoud van onze levende geest) voort uit *materiële* hersenactiviteit? De filosoof David Chalmers noemde dit '*the hard problem of consciousness*': hoe kan uit het organisch materiaal van zenuwstelsels bewustzijn oprijzen?

Als we het niet eens kunnen worden over fundamentele vragen zoals het al dan niet bestaan van *differences in kind* en *differences in degree*, dan blijven meer afgeleide vragen zoals 'gelden dierenrechten ook voor insecten' moeilijk te beantwoorden.

Met betrekking tot het vraagstuk van economische rechtvaardigheid is de vraag: kunnen opkomende landen zich ontwikkelen zonder massale aanwending van fossiele brandstoffen? Nee, dit lijkt een onmogelijke opgave. Zelfs de rijke landen gebruiken momenteel nog (te veel) fossiele brandstoffen. Zij dienen opkomende landen financieel en technisch te ondersteunen om een meer duurzame economie mogelijk te maken. Het multidimensionale ontwikkelingsproces in bijvoorbeeld Sub-Sahara Afrika is bijzonder ingewikkeld, zoals beschreven in Van Eijk (2007).[10]

RW: Een fundamenteel probleem in de wetenschap is dat causale verbanden nooit met absolute zekerheid kunnen worden vastgesteld of toegeschreven (het inductieprobleem). Klimaatmodellen, bijvoorbeeld, blijven incomplete weergaven van de werkelijkheid: "er zullen altijd *known unknowns* en *unknown unknowns* buiten beschouwing worden gelaten" (p210).

---

[8] Van Eijk T. (2018). De illusie van holistisch denken. Civis Mundi Digitaal # 55, februari 2018.

[9] Zie voetnoot 6.

[10] Van Eijk T. (2007). *Ontwikkeling en arbeidsethos in Sub-Sahara Afrika*. Het belang van gedragsverandering en bewustzijnsontwikkeling. Koninklijk Instituut voor de Tropen (KIT), KIT Publishers, Amsterdam [Helaas is dit boek niet langer beschikbaar. Zie voor een gratis pdf file: VEijk-17febr.] (Dit boek is gebaseerd op 20 jaar werkervaring op het platteland van oostelijk Sub-Sahara Afrika) [En nee, het is niet gegrondvest in een paternalistische houding].

TvE: Dit pleit voor een enigszins bescheiden houding van wetenschappers. Zo zijn er met betrekking tot de urgente klimaatcrisis nog veel onzekerheden, bijvoorbeeld het optreden van onvoorziene kantelpunten. Wellicht is het hanteren van het voorzorgsprincipe een verstandige optie.

RW: De filosoof Taleb schreef *De Zwarte Zwaan - De impact van het hoogst onwaarschijnlijke* (2007). Bijna geen enkele belangwekkende ontdekking of nieuwe technologie is voortgekomen uit doelbewuste planning (p221).

TvE: In een artikel op De Correspondent getiteld *De groene revolutie gaat sneller dan gepland, want niemand hield zich aan het plan* schreef Jesse Frederik: "Waterstofauto's en persluchtinstallaties zouden ons land veroveren, volgens de energiescenario's van weleer. Het liep anders: onze daken liggen bezaaid met zonnepanelen, elektrische auto's zoeven door de straten, en er verrijzen containers vol batterijen. Is het onvermijdelijk dat een overheid miljarden kapotslaat aan het bevorderen van technologie waarmee het niks gaat worden?".[11] Dit laat zien dat het doelbewust plannen van de ontwikkeling van nieuwe technologieën erg moeilijk is. Wederom een voorbeeld van 'de illusie van intellectueel holisme'.

Plato's hemelse ideaaltypen?

RW: Plato spreekt van de vergankelijke werkelijkheid op aarde die slechts de weerspiegeling is van een 'transcendente wereld van pure en onveranderlijke vormen'. De essentie der dingen schuilt in hun 'ideaaltypen' (p269). Plato's ideeënwereld kan als de seculiere voorloper van het concept 'hemel' worden beschouwd (p284).

TvE: Wat deze 'transcendente wereld van pure en onveranderlijke vormen of hemelse ideaaltypen' precies inhoudt blijft onduidelijk. Zoals eerder aangegeven is er wel sprake van een transcendent of zuiver bewustzijn. Dit 'bewustzijn-als-zodanig' kan persoonlijk ervaren worden. Hoe Plato's 'pure vormen of ideeën' zich tot dit bewustzijn verhouden is niet duidelijk.

Leven een emergente eigenschap?

RW: Het is een misverstand dat de evolutietheorie zou verklaren hoe het leven op aarde is *ontstaan*. Evolutionisten weten niet 'hoe het allemaal begonnen is' zeggen creationisten vaak. "Dat klopt, maar dat pretenderen evolutionisten ook niet" (p274). Volgens de wetenschapper Eugenie Scott (*Evolution vs. Creationism* 2005) zijn evolutie en de oorsprong van het leven 'twee conceptueel gescheiden domeinen' (p274).

TvE: Het klopt dat de evolutietheorie en het vraagstuk van de oorsprong van het leven 'twee conceptueel gescheiden domeinen' zijn. Zoals eerder opgemerkt is het vermogen 'leven' een emergente eigenschap. Arie Sonneveld schrijft: "Een groot aantal (bio)labs van Nederlandse universiteiten werkt sinds niet al te lange tijd met elkaar samen om vanuit levenloze moleculen…[synthetische] autonoom groeiende en delende cellen te maken"(p69). En hij verwijst naar Nobelprijswinnaar Ben Feringa die zegt: "Wij kunnen wel een Boeing bouwen, wat heel knap is, maar we kunnen geen duif maken" (p164).[12]

Cees Buisman, hoogleraar biologische kringlooptechnologie aan Wageningen Universiteit, schrijft in zijn essay *De mens is geen plaag. Over het gevaar van een onttoverde wereld*: "We hebben geen idee waar ons heelal vandaan komt…ook het ontstaan van het leven op aarde is nog een groot mysterie" (p10).[13] Mijns inziens is 'het leven' een *emergente* (ontstijgende) eigenschap, die voor het dominante positivistisch wetenschappelijk paradigma, dat reductionistisch-materialistisch van aard is,

---

[11] De groene revolutie gaat sneller dan gepland, want niemand hield zich aan het plan. Jesse Frederik, De Correspondent, 19 oktober 2026.

[12] De volgende alinea's stammen uit: Van Eijk T. (2023). Een onzichtbare Dirigent in de symfonie van de natuur? Commentaar op: Arie Sonneveld. *Boven tijd en toeval. Schepping en evolutie als open geheim*. Buijten & Schipperheijn Motief (2022). Civis Mundi Digitaal #136, juli 2023. Zie sectie 4: *Leven als een emergent fenomeen*.

[13] Van Eijk T. (2018). Bespreking van: Cees Buisman. De mens is geen plaag. Over het gevaar van een onttoverde wereld. 2018. Civis Mundi Digitaal #61, juli 2018.

hoogstwaarschijnlijk ook onverklaarbaar zal blijven. Het zou de Wageningse academische gemeenschap in *the city of life sciences* sieren als het emergente karakter van 'leven' onderkend zou worden.

In 2018 bestond Wageningen Universiteit 100 jaar ter gelegenheid waarvan in maart dat jaar het seminar *What is life* plaatsvond. Het uiteindelijke antwoord gedurende het seminar op de vraag *what is life* kwam neer op *life is an emergent property*. Op de logische vervolgvraag wat betekent het woord *emergent* dan was het eerlijke antwoord *we have no clue.* Het onderscheid tussen biologisch en artificieel leven dat op het seminar werd gemaakt roept de vraag op hoe artificieel leven te definiëren als we eigenlijk geen *clue* hebben wat biologisch leven is.[14]

Het seminar vond plaats in het '*Wisdom & Wonder Pavilion*'. Wijsheid is iets anders dan het verzamelen van steeds meer academische kennis. Zou het mogelijk zijn dat 'leven' (en ook 'bewustzijn') emergente eigenschappen zijn in de zin van behorend tot een ander domein dan het domein van de werkelijkheid dat bestreken wordt door het dominante positivistisch wetenschappelijk paradigma? Wat als 'leven' inderdaad een 'wonder' of 'mysterie' is en misschien wel altijd een mysterie blijft? Zou het niet logischer geweest zijn om op de eerste dag van het seminar eerst die mogelijkheid te overdenken, alvorens over te gaan tot presentaties van allerlei nieuwe chemische, fysische en biologische technologieën?

Lisa Randall, hoogleraar theoretische natuurkunde aan Harvard, schrijft: "Life is an *emergent phenomenon* that goes beyond the basic ingredients. Most likely consciousness will also turn out to be in this category. Though we don't have a comprehensive theory of consciousness, thoughts and feelings are ultimately rooted in electrical, chemical, and physical properties of the brain…This material view is essential but not necessarily sufficient for understanding all the phenomena in our world…The basic elements are essential to reality, but good scientists don't assert that knowledge of them in itself explains everything. Explanations call for further research".[15]

In een artikel over het boek *ScienceBites* van Gerard Jagers op Akkerhuis staat: "Mijn vraag is of de 'stap', 'sprong' of 'transitie' van het 'niveau' van een abiotisch molecuul naar het 'niveau' van een biotische cel gradueel is (*a difference in degree*) of dat het een daadwerkelijke 'sprong' of *leap* betreft in de zin van een *difference in kind*?[16]

Agnostische wetenschappers

RW: "Het is twijfelachtig of de vraag naar het 'begin' van ruimte en tijd wel behoort tot het domein van de wetenschap. Het is helemaal niet gezegd of daar een rationeel en empirisch onderbouwd antwoord op is te geven" (p274/5). Volgens Kant niet, omdat "iets denken of ervaren *onmogelijk* is zonder het te plaatsen in een tijd, een ruimte en een verband" (p275). Tijd, ruimte en causaliteit zijn volgens Kant vooronderstelde noodzakelijke categorieën.

TvE: Een rationeel en empirisch onderbouwd antwoord oftewel een *positivistisch* antwoord op de vraag naar het 'begin van ruimte en tijd' is vrijwel zeker onmogelijk. De methodologie binnen het positivistisch wetenschappelijk paradigma is namelijk zintuiglijke waarneming en experimenteel testen.[17] Dat is bij deze vraag onmogelijk.

RW: Aristoteles noemde God 'de onbewogen beweger' oftewel een 'eerste oorzaak'. Kant en ook RW spreken in dit verband van een fundamentele tekortkoming van ons denken: "hier stuit de rede

---

[14] *Resource*, 24 maart 2018. Opinie: WUR moet meer aandacht besteden aan wetenschapsfilosofie – Resource online

[15] Randall L. (2012). *Knocking on heaven's door. How physics and scientific thinking illuminate our universe*. Vintage Books [first published in 2011].

[16] Van Eijk T. (2019). Een grondige overdenking van veel gebruikte wetenschappelijke termen. Bespreking van: Gerard Jagers op Akkerhuis (2019). *ScienceBites. A fresh take on commonly used terms in science*. Wageningen Academic Publishers. Civis Mundi Digitaal #83, mei 2019 (I).

[17] Zie p125 in Van Eijk (1998). Zie voetnoot 6.

simpelweg op de grenzen van wat ze zich voorstellen kan. Dat maakt het ontstaan van de wereld per definitie tot een geloofskwestie en de Big Bang-theorie, in wetenschappelijke zin, tot een doodlopende weg. Want altijd zal de vervolgvraag luiden: wat veroorzaakte de Big Bang dan? We raken onherroepelijk verzeild in een oneindige regressie. Het hoeft dan ook geen verbazing te wekken dat veruit de meeste wetenschappers agnosten zijn. Dat is namelijk de meest rationele positie: een 'eerste oorzaak' kan ontkracht noch bewezen worden" (p275/6).

TvE: De Big Bang-theorie is, in wetenschappelijke zin, inderdaad een doodlopende weg vanwege de onvermijdelijke 'oneindige regressie' vraag. Omdat een 'eerste oorzaak' ontkracht noch bewezen kan worden, nemen veruit de meeste wetenschappers een agnostische positie in.

Met betrekking tot deze agnostische positie van veel wetenschappers schrijft Richard Dawkins: "Agnostic conciliation [between science and religion by liberal intellectuals] …reaches ludicrous lengths in the following common piece of sloppy thinking. It goes roughly like this. You can't prove a negative (so far so good). Science has no way to disprove the existence of a supreme being (this is strictly true). Therefore belief (or disbelief) in a supreme being is a matter of pure individual inclination, and they are therefore both equally deserving of respectful attention! When you say it like that the fallacy is almost self-evident: we hardly need spell out the *reductio ad absurdum*. To borrow a point from Bertrand Russell, we must be equally agnostic about the theory that there is a china teapot in elliptical orbit around the Sun. We can't disprove it. But that doesn't mean the theory that there is a teapot is on level terms with the theory that there isn't…Let those who call themselves agnostic with respect to religion add that they are equally agnostic about orbiting [celestial] teapots. At the same time, modern theists might acknowledge that, when it comes to Baal and the Golden Calf, Thor and Wotan, Poseidon and Apollo, Mithras and Ammon Ra, they are actually atheists. We are all atheists about most of the gods that humanity has ever believed in. Some of us just go one god further" (p146-150).[18]

TvE: Het voorbeeld van een rond de zon draaiende porseleinen theepot is tegelijkertijd grappig en toepasselijk. Met betrekking tot 'the spontaneous origin of space and time' schrijft Dawkins: "There may be some deep questions about the cosmos that are forever beyond science. The mistake is to think that they are therefore not beyond religion too" (p149). Inderdaad, ook religie kan niets zinnigs zeggen over de vraag naar het 'begin van ruimte en tijd'.

RW: 'Dat wij er zijn is geen toeval' (p277-81). De evolutietheorie is een verklaring voor het ontstaan van de soorten, maar "niet van het leven of de aarde zelf" (p277). De weerzin van gelovigen tegen Darwins theorie heeft te maken met het onterechte idee dat de evolutie het leven 'zinloos' of 'doelloos' zou maken. De onderliggende misvatting is dat de evolutie zou berusten op *toeval* (p278). Hoewel toeval een rol speelt in het evolutieproces, staat het haaks op Darwins verklarende mechanisme voor evolutie: natuurlijke selectie. "*Welke* eigenschappen van generatie op generatie worden overgedragen is geen kwestie van toeval. Juist het omgekeerde: alleen de eigenschappen die het organisme beter in staat stellen te overleven, blijven bewaard" (p278).

In de biologische zin van het woord is het 'doel' van evolutie dat levende wezens overleven. Het doel van het bestaan is voortbestaan (p285). "Wij zijn het *noodzakelijke* gevolg van de natuurlijke selectie zoals die heeft plaatsgevonden" (p279/80). Het spoor dat de evolutie volgt is geen kwestie van willekeur. "Vergelijk het maar met de roulette: welk getal valt is een kwestie van kans, omdat talloze omgevingsfactoren het balletje beïnvloeden. Maar dat er een bepaald getal valt is geen toeval: het is een logisch en onvermijdelijk gevolg van de weg die het balletje heeft afgelegd. De bewering dat het balletje 'net zo goed' op een ander getal had kunnen landen, is onjuist: als je alle relevante factoren zou kunnen meten (wat niet kan), had je precies kunnen voorspellen waar het balletje tot stilstand zou komen" (p280).

---

[18] Dawkins R. (2003). *A Devil's Chaplain. Selected Essays by Richard Dawkins*. Weidenfeld & Nicolson, London.

TvE: De belangrijke opmerking hier is dat wanneer we spreken over toeval, willekeur en kans, we ons dienen te realiseren dat we nu eenmaal niet alle relevante factoren kunnen meten in oneindige interacterende ketens van oorzaken en gevolgen. Het is 'de illusie van het intellectuele holisme'. De rede heeft beperkingen. Voor meer over de evolutietheorie wordt verwezen naar commentaar op de volgende twee interessante boeken: Arie Sonneveld. *Boven tijd en toeval. Schepping en evolutie als open geheim* (2022) en Rob Cleven. *Pars Pro Toto. Energiespel als levensfilosofie* (2018).[19]

RW: 'Hoe Darwin God overbodig maakte' (p.282-86). De evolutietheorie sluit het bestaan van een God geenszins uit. "In die zin is geloof in God én evolutie dus mogelijk, maar alleen op een niet erg veelzeggende manier: het bestaan van God is aantoonbaar noch falsifieerbaar en dus in principe met *iedere* theorie te verenigen" (p283). "Darwins theorie maakte van God niet zozeer een onaannemelijke als wel een *overbodige* hypothese" (p285).

TvE: In de evolutietheorie is God inderdaad een overbodige hypothese. Richard Dawkins zegt hierboven dat de agnostische positie van veel wetenschappers een voorbeeld van '*sloppy thinking*' is.

***God van de gaten*- versus *Tijd van de gaten*-verklaring**

RW: De *intelligent design*-theorie claimt dat "het bestaan te ingewikkeld is om te zijn voortgekomen uit iets simpels [maar] de evolutie toont aan dat uit simpele wezens (zoals eencelligen) na verloop van miljoenen jaren wel degelijk zeer complexe varianten kunnen ontstaan" (p285).

TvE: Voor commentaar op de *intelligent design*-theorie wordt verwezen naar sectie 10: *Intelligent Design* in het artikel over het boek van Arie Sonneveld.[20]

Met betrekking tot de opmerking dat uit simpele wezens 'na verloop van miljoenen jaren' zeer complexe varianten kunnen ontstaan, schrijft Sonneveld: *deep time* betekent dat "als je maar voldoende de tijd neemt, zelfs onwaarschijnlijke gebeurtenissen toch een keer een kans krijgen…Deep time, je hebt tenslotte een paar miljard jaar *trial en error* ter beschikking om iets voor elkaar te krijgen…De kans om via toeval tot een functioneel eiwit te komen is nihil…De tijd helpt op zichzelf wel een handje, maar je hebt een veel en veel langere tijd nodig dan de leeftijd van ons universum om dit statistisch gezien voor elkaar te krijgen" (p59-61).[21]

De emeritus-hoogleraar natuurkunde Frans Saris schrijft in zijn boek *Darwins Cijferslot* (2018) het volgende: "Natuurlijke selectie, Darwins ontdekking, is geen kwestie van blind toeval maar de *gerichte* filtering van *ongerichte* variaties (mijn cursief). Dat dit evolutionair gezien werkt, en wel binnen een afzienbare tijd, komt doordat de verbeteringen stap voor stap gaan en cumulatief zijn".[22]

Dat het in Darwins evolutietheorie draait om 'gerichte filtering van ongerichte variaties' zal Sonneveld waarschijnlijk niet ontkennen, maar ze verschillen van mening over de benodigde tijdsperiode. Saris spreekt over 'binnen een afzienbare tijd' terwijl Sonneveld het heeft over 'een veel en veel langere tijd dan de leeftijd van ons universum'. Sonneveld vervolgt: "Zonder planten, die de fotonen van de zon kunnen opvangen en vasthouden, staat bij wijze van spreken alles stil. Als mensen en dieren leven we in een ongelooflijk complex groen ecosysteem met een ongekende samenhang tussen planten, bacteriën, schimmels, micro-organismen, insecten, vogels, reptielen, mineralen, water, koolzuur, stikstof, en wat dies meer zij…Maar goed, neem een paar miljard jaar de tijd (in plaats van de 'God van de gaten'-

---

[19] Van Eijk T. (2023). Een onzichtbare Dirigent in de symfonie van de natuur? Commentaar op: Arie Sonneveld. *Boven tijd en toeval. Schepping en evolutie als open geheim*. Buijten & Schipperheijn Motief, 2022. Civis Mundi Digitaal #136, juli 2023. Zie vooral sectie 3: *Deep time*.
Van Eijk T. (2023). Energietechnologie, thermodynamica en bewustzijnsfilosofie. Commentaar op: Rob Cleven. *Pars Pro Toto. Energiespel als levensfilosofie*. Traktaat. OBS Publishing (2018). Civis Mundi Digitaal #135, juni 2023. Zie vooral sectie 5: *De visie van hoogleraar natuurkunde Frans Saris*.

[20] Zie voetnoot 19.

[21] Zie voetnoot 19.

[22] Frans W. Saris (2018). *Darwins Cijferslot. Onze eigen draai aan de evolutie*. Prometheus, Amsterdam. Zie ook sectie 3: *Deep time* in Van Eijk (2023), voetnoot 19.

verklaring gebruikt de mainstream-wetenschap de 'tijd van de gaten'-verklaring), benut de oneindige hoeveelheid varianten en dit is de simpele en onvermijdelijke uitkomst" (p106/7).

Sonneveld heeft hier wel een punt met zijn enigszins cynische verwijzing naar een wetenschappelijke 'tijd van de gaten'-verklaring. De menselijke rede/verstand/intellect kent beperkingen en moet waarschijnlijk het antwoord schuldig blijven op waarlijk existentiële vragen.

Concentrische cirkels van empathie en collectief bewustzijn

RW: Er zijn theorieën die stellen dat "onze meest basale morele intuïties evolutionair van aard zijn. Zo kunnen samenwerking met anderen en trouw aan een groep een aanzienlijk voordeel in overlevingskansen opleveren" (p280). Drijfveren zoals altruïsme, compassie en empathie hebben ons in termen van evolutie succesvol gemaakt (p281).

TvE: Samenwerking en loyaliteit aan een groep kunnen inderdaad evolutionair gunstig uitpakken, maar het eerder vermelde *ingroup-outgroup* denken en handelen kan ook vijandschap oproepen.

Met betrekking tot empathie schrijft Dick Slagter: "Paradoxaal genoeg verschaft de moraalloze natuur de mens het intellect waarmee hij zijn positie in het leven kan beschouwen en zo alsnog van een moreel oordeel kan voorzien. Met dat intellect kan hij terugkijkend op zijn evolutie inzien dat zijn huidige succes in de kern is mogelijk gemaakt door empathie, wederzijdse hulp, verbinding met anderen en zorg voor elkaar…Het was steeds de verbinding met anderen die de doorslag gaf in de talrijke en lang aanhoudende moeilijke tijden die onze soort gekend heeft. Onze evolutie laat daarmee zien dat mededogen en hulp aan soortgenoten evolutionair voordelig kan zijn" (p490).[23]

TvE: Helaas blijkt dat gebruik van het intellect niet altijd noodzakelijkerwijs in moreel verantwoord gedrag resulteert. Een hoog ontwikkeld intellect is geen garantie voor *wijs* gedrag. Wijsheid verwijst naar inzicht in omvattende rationaliteit en in ecologisch en maatschappelijk verantwoord gedrag.

Gezien de huidige klimaat- en biodiversiteitscrises is er een dringende noodzaak om de verbinding met zowel soortgenoten als anderen op te schalen. Er bestaan verschillende sociale systemen (van enkelvoudig individu → kerngezin → familie → tot de gehele wereldbevolking). Maar wat betekent de integratie in steeds wijdere, meer omvattende concentrische cirkels in de praktijk? Bij wijdere concentrische cirkels wordt samenwerking steeds moeizamer. Vriendschap met velen is nu eenmaal onmogelijk. Bij grotere groepen zijn steeds meer abstracte regels nodig om de samenwerking te organiseren. Dat vereist weldenkendheid wat normaliter een relatief schaars goed is. Uiteindelijk is het hemd vaak nader dan de rok. Hulp en samenwerking blijven vaak beperkt tot familieleden (in Afrika tot de *extended family*). Burenhulp wordt ook minder vanzelfsprekend bij een wereldwijd toenemende verstedelijking.

De meest wijde concentrische cirkel, de mensheid, is een abstractie die niet noodzakelijkerwijs veel empathie oproept. Hier is het begrip collectief bewustzijn relevant. Hoe wijd reiken de concentrische cirkels van het collectief bewustzijn? De mate van gemeenschapszin is een directe weerspiegeling van de coherentie en kwaliteit van het collectief bewustzijn. De vraag is hoe wijd de cirkels van vertrouwen opgerekt kunnen worden. Vertrouwen we alleen onze naaste familie of alle wereldburgers - de twee extremen op een continuüm. Idealiter omvat de cirkel van insluiting alle wereldburgers, maar het promoten van daadwerkelijk wereldburgerschap is niet eenvoudig.

Uiteindelijk wordt het collectief bewustzijn gevormd door individuele 'bewustzijnden'. Effectieve technieken voor bewustzijnsontwikkeling die resulteren in *Bildung*, morele vorming en uiteindelijk in ecologisch en maatschappelijk verantwoord gedrag zijn broodnodig.

---

[23] Van Eijk. Commentaar op: Dick Slagter (2020). 400.000 Generaties. De evolutie van de mens volledig en sluitend verklaard. Slagter zegt dit in de laatste sectie getiteld *De wijze mens?* van zijn boek. De volgende alinea's stammen uit sectie 8: *Wijsheid* in het commentaar op zijn boek.

Homo sapiens

Slagter schrijft: “Onze intellectuele rationele schil, hoe indrukwekkend die op zichzelf ook is, is ontstellend dun als het gaat om de invloed die ervan uitgaat op ons praktische handelen ten aanzien van onze diepgewortelde drijfveren rond voeding, veiligheid en voortplanting. Dat geeft reden tot de diepst mogelijke bezorgdheid. Het is beslist de vraag of de mensheid als collectief in de nabije toekomst in staat zal zijn om over zijn eigen biologische schaduw heen te springen en samen met ander leven nog vele duizenden jaren lang verder te evolueren…Met veel geluk en wijsheid zijn we er misschien nog over enkele duizenden jaren en kijken we dan net als nu weer achterom. Laten we hopen dat we ons niet voor onszelf hoeven te schamen en dat we met recht trots kunnen zijn op onze zelfgekozen naam, *Homo sapiens*” (p491).

TvE: *Homo sapiens* betekent letterlijk ‘de wijze mens’ of ‘de denkende of verstandige mens’. *Sapiens* is afgeleid van het werkwoord *sapere*, dat ‘weten’ betekent. Iets ‘weten’ houdt geenszins in dat men wijs of verstandig handelt. De huidige ecologische en maatschappelijke toestand op de aarde geeft aanleiding tot de vraag of het rationeel-empirisch denken erin zal slagen tot *wijs* gedrag te komen. Zoals eerder opgemerkt was Spinoza van mening dat de rede geen motiverende component tot gedragsverandering in zich draagt. Hij merkte tevens op dat intuïtie ‘de hoogste kennisvorm’ is, maar helaas zegt hij verder bar weinig over hoe ons intuïtief functioneren te verbeteren. Kunnen technieken voor bewustzijnsontwikkeling hier behulpzaam zijn?

RW: De Duitse pessimist Arthur Schopenhauer (1788-1860) had een wantrouwend mensbeeld. De mens zou van nature op macht belust en tot egoïsme geneigd zijn. De mens ‘opvoeden’ tot een beter wezen zit er niet in (p242).

TvE: Of ‘opvoeding’ kan leiden tot meer ecologisch en maatschappelijk verantwoord gedrag hangt af van de componenten in deze opvoeding. Wanneer de opvoeding thuis, in het onderwijs en in het bredere sociale domein ook (wetenschappelijk bewezen) effectieve technieken voor bewustzijnsontwikkeling omvat, dan is een hoopvol perspectief mogelijk.